LEXICUL CREȘTIN-ORTODOX ÎN CULTURILE FRANCEZĂ ȘI ROMÂNĂ

Felicia DUMAS
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”,
Iași, România

Abstract. *The present article proposes a contrastive approach to the lexicon of Orthodox Christianity in French and Romanian, consisting of comparative semantics on the one hand and lexicological analysis as such on the other. Our semiotic reflection upon the two cultures aims at highlighting the way in which they have influenced the conception and structuring of the two specialized lexicons.*
Keywords. *Ortodoxie, cultura franceză, cultura română, lexic creștin-ortodox, perspectivă contrastivă.*

Introducere

Ne propunem o analiză contrastivă a lexicului creștin-ortodox individualizat în limbile franceză și română, pe baza a două corpusuri de texte specializate, comparabile și monolingve (Williams, 2005), scrise și orale, pe care le-am constituit în cele două limbi (franceză și română), în sincronie, cu scopul elaborării unui dicționar bilingv, specializat, de termeni religioși, creștin-ortodocși. Analiza cuprinde o componentă de semantică comparată a mai multor intrări lexicale din acest dicționar, inventariate în prima și cea de a doua ediție (revizuită și îmbogățită) ale dicționarului, publicate la zece ani distanță una de cealaltă în diacronie (Dumas, 2020; Dumas, 2010a; Dumas, 2010b). Această componentă este completată de o alta, de analiză lexicologică propriu-zisă (Dumas, 2008), tot din perspectivă contrastivă, care urmărește prezența și funcția de individualizare confesională a numeroase împrumuturi grecești ce caracterizează lexicul creștin-ortodox din limba franceză, constituit ca o terminologie specializată de tip cultural (Dumas, 2010a), mult mai recent decât echivalentul lui din limba română. Întreaga analiză semantico-lexicală este întemeiată pe o reflecție de semiotică a culturilor (Rastier, 2001, 2009), care încearcă să pună în evidență particularitățile acestora și modul în care au influențat ele constituirea celor două lexicuri specializate. Diferența fundamentală este surprinsă la două nivele : cel al tipurilor de manifestare discursivă și respectiv, cel al reprezentărilor colective și al imaginarului lingvistic (Houdebine, 1998): cultura română este reprezentată ca una tradițional ortodoxă, profund impregnată de elementul religios și de spiritualitatea creștină, majoritar ortodoxă, în vreme ce cultura franceză este reprezentată ca una profund secularizată, deși caracterizată de un trecut de viață creștină fervent, majoritar catolică (până la Revoluția Franceză), deschisă spre primirea Ortodoxiei și exprimarea lingvistică și ritualică a conținuturilor ei referențiale abia la începutul veacului trecut (Dumas, 2009).

Lexicul creștin-ortodox în culturile franceză și română: proiectul dicționarului bilingv specializat.

Dacă lexicul creștin-ortodox este foarte vechi și foarte studiat în cultura română, impregnată în mod tradițional și istoric de o Ortodoxie majoritară, cel corespunzător limbii și culturii franceze este încă puțin cunoscut, chiar și în prezent și aproape necercetat. Confruntându-ne cu o serie de dificultăți lexicale de traducere a textelor cu specific creștin-ortodox, din și mai ales în limba franceză (din română), am luat inițiativa publicării în 2010 a unui dicționar bilingv, de termeni religioși ortodocși, român-francez și francez-român, la editura Doxologia a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, republicat în 2020, într-o a doua ediție, revizuită și îmbogățită. Obiectivul prinicipal al acestui demers lexicografic a fost acela al indentificării și inventarierii cuvintelor ce aparțin lexicului creștin-ortodox din limba franceză, pe care l-am definit ca pe o terminologie specializată, de tip cultural-cultual (Dumas, 2010a). Precizam atunci, și nu am încetat să o demonstrăm în lucrările

noastre publicate în ultimii unsprezece ani, că această terminologie cuprinde termeni simpli şi complecşi ce definesc în mod univoc noţiuni specifice Ortodoxiei. Aceşti termeni sunt împărţiţi în mai multe câmpuri semantice, lexicalizate în franceză în mod diferit, în funcţie de câmpurile noţionale care le caracterizează: termeni liturgici, teologici, termeni ce ţin de viaţa de zi cu zi a credincioşilor şi alţii. Fiecare dintre aceste categorii îşi subsumează altele, termenii liturgici clasificându-se, spre exemplu, în termeni ce desemnează cărţi, obiecte, veşminte, slujbe, imne, rugăciuni etc. (Dumas, 2010a). În lucrarea de faţă dorim să ne referim însă la lexicul creștin-ortodox, preluând distincția clasică dintre lexic, vocabular și terminologie (Picoche, 1992; Charaudeau et Maingueneau, 2002), din dorința de a ne raporta atât la prezența cuvintelor în dicționarul specializat pe care l-am redactat, cât și la utilizarea lor discursivă în cele două limbi și culturi, și mai ales în cultura franceză. Împreună cu Jacqueline Picoche înțelegem așadar prin lexic ansamblul cuvintelor pe care o limbă le pune la dispoziția vorbitorilor (Picoche, 1992), pentru a fi folosite în situații precise de comunicare, și care sunt inventariate de dicționarele tezaur ale limbii respective.

În redactarea dicționarului bilingv de termeni creștin-ortodocși, am dorit să identificăm, prin inventariere și descriere lexicografică, cuvintele ce aparțin acestui lexic care îmbracă forme diferite în cele două culturi, de terminologie specializată în limba și cultura franceză și de vocabular specializat în limba și cultura română. Cele două operațiuni, de inventariere și descriere lexicografică, au fost realizate pe baza exploatării și valorificării corpusurilor de texte specializate, comparabile și monolingve (Williams, 2005), scrise și orale, pe care le-am constituit în cele două limbi (franceză și română), din perspectivă sincronică. Alcătuirea lor, pe baza lecturilor documentare (Plassard, 2007) și a observației participante (Maisonneuve, 1988), a reprezentat, de fapt, dimensiunea fundamentală a construirii proiectului nostru lexicografic. Prin menționarea contextelor largi de utilizare a termenilor creștin-ortodocși din limba franceză, identificați ca atare și/sau ca echivalențe semantico-discursive pentru cuvintele românești cu specific ortodox, am urmărit definirea lexicală și validarea discursivă a terminologiei ortodoxe din limba franceză ; din perspectivă sociolingvistică, această tehnică lexicografică s-a transformat într-o strategie semiotică de subliniere și evidențiere a componentei religioase, creștin-ortodoxe, tot mai vizibile, a culturii franceze din ultimele decenii (Dumas, 2009 ; 2014 ; 2018). Numărul mare de texte de teologie și spiritualitate creștin-ortodoxă redactate sau traduse în limba franceză, menționate în lista de sigle cu referire la sursele alcătuitoare ale corpusurilor specializate aflate la baza proiectului lexicografic al dicționarului bilingv (pe baza criteriilor autorității teologico-spirituale și reprezentativității confesionale și de uz lingvistic) ilustrează o modificare evidentă a reprezentărilor cu privire la cultura franceză. Aceasta nu mai poate fi percepută în continuare ca una eminamente nereligioasă, ci ca o cultură apuseană care se lasă impregnată de conținuturile religioase ale Ortodoxiei, grefate pe fondul unui creștinism originar, primar, păstrat latent, chiar și după laicizarea profundă a societății provocată de Revoluția Franceză.

Analiza lexico-semantică comparată

În semn de omagiu adus lingvistului Eugeniu Coşeriu, începem analiza lexico-semantică comparată a lexicului creștin-ortodox din cele două culturi cu cuvântul *rugăciune*, comun tuturor confesiunilor creştine, căruia Coşeriu i-a consacrat mai multe interpretări. O amintim aici pe cea din textul intitulat « *Orationis fundamenta*. Rugăciunea ca text » (Coseriu, 2010).

În ambele limbi, română și franceză, acest lexem este de origine latină ; structurile cuvintelor-titlu *rugăciune* și *prière* din *Dicționarul bilingv de termeni creștin-ortodocși* sunt de tip arborescent, incluzând o tipologie a formelor de rugăciune și câteva exemple discursive precise de rugăciuni specifice Ortodoxiei, cu denumiri echivalente în ambele limbi:

rugăciune f. Actul fundamental al vieţii religioase a creştinului, de a se ruga la Dumnezeu, numit de Sfinţii Părinţi ai Bisericii convorbirea, vorbirea cu Dumnezeu (Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Ioan Hrisostomul): **prière** (f.). *Il répétait toujours que Dieu est tout et il nous disait avec insistance que sans prière à Dieu rien ne se fait.* [...] || ~ **de cerere** (s.n.). Tip de rugăciune, prin care credinciosul se roagă la Dumnezeu să-i asculte cererile pentru diferite trebuinţe; ea poate fi

personală sau publică: **prière de supplication** (s.n.). [...] || ~ **de laudă** (s.n.). Tip de rugăciune prin care se aduce slavă şi laudă lui Dumnezeu în Treime, mai ales la biserică, dar poate fi şi personală: **doxologie** (f.). *Petite doxologie: variante de la grande doxologie, lue aux complies et aux matines ordinaires.* SNS. [...] || ~ **de mijlocire** (s.n.). 1. Tip de rugăciune prin care Maica Domnului sau un sfânt sunt rugaţi să se roage lui Dumnezeu pentru credincioşi, mijlocind rugăciunile lor de cerere: **prière d'intercession** (s.n.). *Quelquefois, l'ecténie, appelée alors petite ecténie, est abrégée et limitée à cette même demande d'intercession.* [...]|| ~ **de mulţumire** (s.n.). Rugăciunea prin care se aduce mulţumire lui Dumnezeu pentru binefacerile primite de la El; ea poate fi personală sau publică: **prière d'action de grâces** (s.n.). *Le canon eucharistique ou anaphore est la prière pure et sainte d'action de grâces et offrande que le prêtre dit devant l'autel.* DLCO. || ~**a domnească** (s.n.). Numele rugăciunii „Tatăl nostru", prototip al rugăciunii creştine, spusă de Hristos ucenicilor Săi, la cererea acestora de a-i învăţa cum să se roage: **prière du Seigneur** (s.n.). *Prière du Seigneur: nom donné au Notre Père.* [...] || ~**a Postului** (s.n.). Denumire pentru rugăciunea Sfântului Efrem Sirul rostită în postul Paştelui: **prière de saint Ephrem le Syrien** (s.n.). [...] (Dumas, 2020: 272-275)

prière f. Elévation de l'esprit et de l'âme vers Dieu pour le louer, lui rendre grâce, lui demander de l'aide et du secours, lui demander pardon pour les péchés commis: **rugăciune** (f.). [...] || ~ **du Seigneur** (s.n.). La prière dominicale, le Notre Père, prototype de toute prière chrétienne, proposée par le Christ-même à ses disciples: **rugăciunea domnească** (s.n.). [...] || ~ **d'intercession** (s.n.). Prière par laquelle on demande à la Mère de Dieu ou à des saints d'intercéder auprès de Dieu pour les chrétiens: **rugăciune de mijlocire** (s.n.). [...] || ~ **d'action de grâces** (s.n.). Prière par laquelle on remercie Dieu pour Ses bienfaits: **rugăciune de mulţumire** (s.n.). *Creştinul este dator să facă şi rugăciuni de mulţumire către Dumnezeu.* COB. || ~ **de supplication** (s.n.). Prière par laquelle les fidèles demandent à Dieu de leur accorder certaines choses, de les secourir: **rugăciune de cerere** (s.n.). [...] || ~ **de l'ambon** (s.n.). C'est le nom de la prière que le prêtre dit avant la fin de la Liturgie Eucharistique, dans la nef, orienté vers l'iconostase: **rugăciunea amvonului** (s.n.). [...] (Dumas, 2020: 544-546).

Există însă, în lexicul creştin-ortodox din limba română şi numeroase cuvinte de origine slavonă, al căror echivalent semantic în franceză este un lexem sau o structură lexematică (Coseriu, 1967) de origine latină: menţionăm aici, spre exemplificare, cuvintele *odovanie* şi *prohod*, ce denumesc aspecte ale practicii liturgice, cărora le corespund în franceză substantivul *clôture* (Dumas, 2020: 210) şi, respectiv sintagma *office de la mise au tombeau*. (Dumas, 2020 : 256-257).

Altor cuvinte româneşti de origine slavonă le corespund în limba franceză împrumuturi de origine neogreacă, sau cuvinte de origine latină, preluate din lexicul religios, catolic: este cazul substantivului *stareţ*, spre exemplu, al cărui echivalent franţuzesc specializat este împumutul grecesc *higoumène*, dar care poate fi echivalat, în anumite traduceri, şi prin *supérieur* (Dumas, 2020: 301).

Sunt şi câteva cuvinte slavoneşti (nu foarte numeroase) care nu au deloc echivalent în limba franceză, datorită referirii lor la particularităţi locale, româneşti, ale evlaviei şi practicii ortodoxe, şi pe care le-am aproximat lexical sau frazeologic în *Dicţionarul bilingv de termeni creştin-ortodocşi*. Exemplul cel mai elocvent este reprezentat de interjecţia *bogdaproste*, echivalată în urma unor anchete lexicale de teren sub forma expresiei *Dieu soit loué!* (Dumas, 2020: 60).

Lexicul creştin-ortodox din limba română cuprinde şi o serie de calcuri de origine greacă sau slavonă, păstrate sub formă de locuţiuni, care au drept echivalent semantic şi lexical în franceză, de cele mai multe ori, structuri identice şi cu aceeaşi etimologie: este cazul sintagmei *întocmai cu apostolii*, al cărei echivalent în limba franceză este structura *égal(e)-aux-apôtres* (Dumas, 2020 : 157-158).

Particularităţile Ortodoxiei din Franţa şi lexicul creştin-ortodox din limba franceză

Am arătat deja, încă din prefaţa primei ediţii a *Dicţionarului bilingv de termeni religioşi ortodocşi* (Dumas, 2010a), că după înrădăcinarea Ortodoxiei în Franţa prin intermediul diferitelor grupuri de emigranţi din ţări (şi culturi) tradiţional ortodoxe, a început să se formeze o terminologie care s-o individualizeze lingvistic şi confesional faţă de Catolicism, majoritar în această ţară apuseană. O terminologie specializată, care a luat naştere printr-un proces deosebit de complex şi laborios de traducere în limba franceză, din greacă, a tuturor cărţilor de cult şi a slujbelor ortodoxe,

în vederea oficierii lor în comunitățile ortodoxe din Franța, devenite cu timpul majoritar francofone. Așa se explică faptul că una dintre particularitățile lexicale ale acestei terminologii este reprezentată de prezența a numeroase împrumuturi grecești, ce desemnează imne, slujbe, cărți de cult, veșminte etc., și îndeplinesc o funcție (lexico-discursivă) de individualizare confesională (Dumas, 2008). Forma grecească a semnificantului lor, rareori complet adaptată fonetic în limba franceză (multe dintre aceste cuvinte sunt împrumutate cu anumite particularități morfologice din limba greacă, cum ar fi pluralul substantivelor, spre exemplu, care este păstrat ca atare: *kondakion* - *kondakia*) face referire la o limbă asociată prin excelență cu practica liturgică a Ortodoxiei (Houdebine, 1998) și contribuie fundamental la individualizarea confesională a lexicului creștin-ortodox în franceză. În unele cazuri, aceste împrumuturi sunt utilizate în paralel cu cuvinte franțuzești de origine latină, echivalente semantic, ce aparțin lexicului catolic. Menționăm spre exemplificare cuvintele *Orthros* (sau *Matines*) și *Horologion* (sau *Livre des Heures*), ce denumesc o slujbă și, respectiv, o carte liturgică, *Utrenia* și *Ceaslovul*, ambele de origine slavonă în limba română. (Dumas, 2020: 516; 471).

De altminteri, majoritatea împrumuturilor grecești din lexicul creștin-ortodox francez au echivalențe de origine slavonă în limba română: mai citățm aici, spre exemplificare, cuvintele *Typikon – Tipic* sau *rânduială* și *kondakion – condac*. Sunt însă și excepții, reprezentate de corespondente latinești (în limba română), ale unor asemenea împrumuturi grecești din franceză: menționăm doar exemplul substantivului *agrypnie*, al cărui corespondent românesc, *priveghere* („de toată noaptea"), este de origine latină (de fapt, un derivat de la verbul *a priveghea*, provenit din latinescul *pervigilare*. (Dumas, 2020: 387).

Concluzii

Cuvintele care fac parte, în cele două limbi, română și franceză, din lexicul creștin-ortodox, nu rămân doar inventariate lexicografic, ci sunt utilizate atât la nivelul interacțiunilor interpersonale cât și la nivelul discursiv, al textelor de teologie și spiritualitate ortodoxă. Altfel spus, terminologia religioasă creștin-ortodoxă individualizată în limba franceză nu este doar una livrescă sau teoretică și ultraspecializată, cu existență strict lexicografică, ci una vie și funcțională la nivel de actualizare discursivă sub formă lexicală, ceea ce-i conferă vizibilitate. Desigur că datorită numărului mult mai mic de credincioși ortodocși din Franța (circa 600 000: Samuel, 2017), prin comparație cu România, ea este mai puțin cunoscută în limba franceză decât lexicul echivalent din limba și cultura română. Dar, din punct de vedere al vizibilității și viabilității discursive, cele două lexicuri sunt la fel de funcționale. Prin publicarea ediției a doua, revizuite și îmbogățite, a *Dicționarului bilingv de termeni creștin-ortodocși, român-francez și francez-român*, care cuprinde contexte largi de utilizare a cuvintelor franțuzești ce fac parte din acest lexic, extrase din surse cu autoritate teologică și ecleziastică normativă apărute în ultimii zece ani, am încercat să dovedim tocmai această funcționalitate discursivă, ce asigură o reală vizibilitate Ortodoxiei din Franța.

Totodată, caracteristicile celor două culturi în care au fost create lexicurile creștin-ortodoxe la care ne-am referit aici le-au impregnat acestora anumite particularități, precum prezența masivă a împrumuturilor grecești cu rol de individualizare confesională (față de Catolicismul majoritar și legitimat istoric) din terminologia franceză, și a cuvintelor de origine slavonă, cu rol de atestare a unei istorii ecleziastice cu contribuție majoră la construirea sa în diacronie, din vocabularul religios românesc. La rândul lor, manifestările discursive tot mai numeroase ale acestor lexicuri imprimă celor două culturi o amprentă evidentă, a unei practici religioase bine individualizată, creștin-ortodoxă, ce-și confirmă apartenența legitimă la identitatea lor.

Bibliografie:

CHARAUDEAU, Patrick, MAINGUENEAU, Dominique, 2002, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Seuil, Paris.

COSERIU, Eugenio, 2010, « *Orationis fundamenta*. Rugăciunea ca text », traducere de Andreea Grinea, in *Transilvania*, nr. 7-8.